

AZƏRBAYCAN
ARXEOLOGİYASI VƏ
ETNOQRAFİYASININ
AKTUAL
PROBLEMLƏRİ

*Qüdrət
İsmayilzadə*
80

Bakı
2014

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

AZƏRBAYCAN ARXEOLOGİYASI VƏ
ETNOQRAFİYASININ AKTUAL
PROBLEMLƏRİ

BAKİ-2014

© Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2014.
Bütün hüquqlar qorunur.

Layihənin rəhbəri:

*Hacıyev Sani Tofiq oğlu,
Tarix elmləri doktoru, professor*

Baş redaktor:

*Rzayev Azad Əhmədağa oğlu,
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Rəyçilər:

*Bünyadova Şirin Teymur qızı,
Tarix elmləri doktoru, professor*

*İbrahimli Bəhlul İmran oğlu,
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyasının aktual problemləri. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 234 s., Bakı, 2014.

BDU Arxeologiya və etnoqrafiya kafedrasının hazırladığı bu toplu görkəmli arxeoloq, tarix elmləri doktoru, professor Qüdrət Seyfulla oğlu İsmayılzadənin anadan olmasının 80 illiyinə həsr olunur. Topluya yubilyarın həyat və elmi yaradıcılıq yolunun başlıca məqamlarını diqqətə çatdıran məqalələr, tədqiq etdiyi tunc dövrü problemi üzrə Azərbaycan arxeoloqlarının son nəticələri, ayrı-ayrı tədqiqatçıların arxeologiyanın nəzəri problemlərinə dair baxışları, Azərbaycan numizmatika və etnoqrafiyasının bəzi məsələləri üzrə araşdırmaları daxildir.

ISBN 978-9952-8075-9-2

ERKƏN TUNC DÖVRÜ CƏNUBİ QAFQAZ ƏHALİSİNİN PALEOANTROPOLOGİYASI

Açar sözlər: Antropologiya, paleoantropologiya, Cənubi Qafqaz, erkən tunc dövrü

Cənubi Qafqazda erkən tunc dövrünə dair paleoantropoloji materiallar Azərbaycanın Xaçbulaq yaşayış məskənindən, Gürcüstanın Qori rayonunun Tkviavi kəndi yaxınlığından, Samtavro qəbiristanlığının erkən qəbirlərindən, indiki Ermənistanın Göyçə gölünün cənub-qərbindəki Lçaşəndən aşkar olunmuşdur.

Azərbaycan ərazisində erkən tunc dövrünə dair bir çox abidələr öyrənilsə də, təəssüf ki, ölçmə üçün yararlı paleoantropoloji qalıq əldə olunmamışdır.

Cənubi Qafqazın bir çox rayonlarını, Şimali Qafqazı, Cənubi Azərbaycanı, Kiçik Asiyayı, xüsusilə Anadolunun Şərq hissəsini əhatə etmiş "Kür-Araz" mədəniyyətinin yaradıcılarının paleoantropoloji cəhətdən öyrənilməsində olduqca çətin və ziddiyətli məqamlar mövcuddur. Belə ki, bu mədəniyyətin mənşəyi kimi, eləcə də onun təmsilçilərinin etnik mənsubiyyəti məsələsi geniş araşdırmalar tələb edir.

Qeyd etməliyəm ki, Kür-Araz mədəniyyətinə dair paleoantropoloji qalıqlar bu zamana qədər aşkarlanmamışdır. Lakin V.P.Alekseyev və R.A.Mkrtyçyan bu dövrlə bağlı materialların İcevan rayonunun Berkaber kəndi yaxınlığında 1986-cı ildə Q.Areşyan və A.Simonyan tərəfindən aşkar olunduğunu iddia etmişdirlər [1].

Qeyd olunan seriya ilə bağlı ziddiyət, ilk növbədə onun dövrü ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, Kür-Araz mədəniyyəti erkən tunc dövrünün ortalarında yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış, daha sonra isə başqa mədəniyyətlə əvəz olunmuşdur. Lakin bu tapıntının konkret olaraq tunc dövrünün hansı mərhələsinə aid olduğu qeyd olunmamışdır.

Paleoantropoloji qalıqlara görə qədim berkaberlilər avropoid irqinin cənub qolunun dolixokefal (uzunbaş) variantına aid olunurlar. Berkaber kəllələri analogiyası eneolitə dair uzunbaş, iri, enli, hündür Şenqavit kəllələrində qeyd olunur.

Berkaber kəllələrini Təpə-Sialk və eləcə də Dneprlə Volqa arxası ərazilərdə yerləşən quyu mədəniyyəti tayfalarının kəllələri ilə müqayəzə

yisə edən V.P.Alekseyev Kür-Araz mədəniyyətini cənubla şimal arasında keçid, onu təmsil edən əhalini isə qarışıq mənşəli hesab etmişdir.

Nəzəriyyəsini əsaslandırmaq üçün V.P.Alekseyev dilçilərin tədqiqatlarına, xüsusən İ.M.Dyakonovun tədqiqatlarına müraciət edərək yazırdı: “əgər hürrü və ona yaxın dillərin arealı həqiqətən (Dyakonovu hesab etdiyi kimi – Y.M.) xirbet-kerak abidələrinin (Suriyada və Fələstində erkən tunc dövrünün ortalarında meydana çıxıb – Y.M.) arealı ilə üst-üstə düşürsə, o halda hürrülər Cənubi Qafqazın çox hissəsini tutmalı idilər” [1].

V.P.Alekseyev ona görə də hesab edirdi ki, hürrülər Cənubi Qafqaza Anadoludan yayılıblar. Quyu mədəniyyətinin nümayən-dələri olan hind-avropa dilli tayfalar isə Balkanlardan hərəkət edərək Qafqaza daxil olmuşdurlar və burada hürrülərlə qarşılaşıblar, lakin sayca az olduqlarından onların tərkibində asimiliasiya olunublar. Bununla belə bəzi antropoloji xüsusiyyətlərini saxlamışdırlar. Kür-Araz mədəniyyəti əhalisi avropoid irqinin cənub qolunun xüsusiyyətləri hürrülərdən, şimal qolunun əlamətləri isə quyu mədəniyyəti əhalisindən keçmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Berkaber kəllələri Aşağı Volqaboyunda yerləşən quyu mədəniyyəti qəbirlərindən olan kəllələrdən tamamilə fərqlənir. Belə ki, ancaq bir əlamətdə – göz yuvasının göstəricisində yaxınlıq müşahidə olunur. Yalnız bir əlamət əsasında hər hansı bir qənatə gəlmək isə düzgün deyil.

Təbii ki, burada V.P.Alekseyevin əsas məqsədi Kür-Araz mədəniyyətini ermənilərlə bağlamaq olmuşdur. Bu məqsəddən irəli gələrək V.P.Alekseyev yazırdı: “Şübhəsiz bu dəlillər Ermənistan ərazisində “rasogenez”in erkən mərhələlərini, Kür-Araz mədəniyyəti əhalisinin bir qədər sonrakı ilə varisliyi, nəhayət, erməni xalqının etnogenezisini antropoloji baxımdan anlamaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir” [1, s. 133].

Gürcüstanda tunc mədəniyyəti eneolit mədəniyyəti zəminində meydana gəlib, inkişaf etmişdir. Şərqi, eləcə də Qərbi Gürcüstanda tunc dövrünün erkən, orta və son mərhələlərinin yüksək inkişafı müşahidə olunur.

Gürcüstanda erkən tunc dövrünə dair materiallar əsasən qəbirlərdən məlumdur.

Qori rayonunun Tkviavi kəndi yaxınlığından aşkar olunan kurgandan əldə olunmuş kranioloji materiallar e.ə. III minilliyin II yarısına

aid olunurlar. Seriya 11 kəllədən (6 kişi və 5 qadın) ibarətdir [2, s. 158].

Seriya ümumilikdə başın orta uzunluq və böyük orta en diametri ilə xarakterizə olunur. Göstəriciyə görə kəllə mezokrandır, braxikranlıqla həmsərhəddir. Kəllə qutusunun hündürlüyü kiçik, alın enli, kəllənin çevrəsi ortadan yuxarı, üz orta enli və orta hündürdür. Qübbə və aleveolyar oxlar böyük, bimalyar bucaq orta, ziqomaksilyar kiçik, simotik xorda və hündürlük böyük, dakrial en kiçik, hündürlük böyük, dakrial göstərici, eləcə də simotik göstərici böyükdür. Burun mütləq rəqəmlərə və göstəriciyə görə leptorin, hədəqə göstəricisi ortadır [3, s. 13].

Göründüyü kimi, bu seriyanın fərqləndirici xüsusiyyətləri kəllə qutusunun kiçik hündürlüyü, enli alın, uzun və enli qübbə və aleveolyar bucaq, nazik burun, kiçik ziqomaksilyar bucaq və burun önünün böyük hündürlüyü hesab olunur.

Tkviavi seriyasına kraniooloji baxımdan daha yaxın kəllələr indiki Ermənistan ərazilərindən olan orta tunc dövrü (Cararat, və Göyçə), eneolit dövrü (Cararat) kəllələri və məshəti kəllələri hesab olunur.

Qeyd olunan yaxınlıq Cənubi Qafqaz ərazisindən olan daha sonrakı seriyalarda da müşahidə olunur. Bunların sırasına son tunc dövrünün I mərhələsinə aid olunan Samtavro qəbiristanlığı, eləcə də e.ə. I minilliyə aid olunan Dvani kəndindən olan kəllələr aid olunur.

Gürcüstandan olan erkən tunc antropoloji tipi regionun sinxron və cənub vilayətlərinin daha erkən (Göyçə və Cararat), eləcə də Gürcüstanın şərq vilayətlərindən olan daha sonrakı seriyalarla bənzərliyini izləməyə imkan verir ki, bu da öz növbəsində yuxarıda qeyd olunan ərazilərdə eneolit-tunc dövrlərindən başlayaraq insanların fasiləsiz yaşamalarını göstərir.

Göyçə gölünün cənub-qərb sahilində yerləşən Lçaşendə (e.ə. III minilliyin II yarsından b.e. XII əsrinə qədər ki dövrü əhatə edir) aparılan qazıntılar (A.O.Mnatsakanyan) nəticəsində yüzə qədər kəllə əldə olunmuşdur [4; 5; 6; 7].

Bir çox əlamətlərinə görə Lçaşen seriyası Şenqavitdən fərqlənsə də, kəllə qutusunun diametri, üzün ölçüləri və onların əlaqələrinə, göz çuxuru və burun ölçülərinə görə o Cararat seriyasına bənzərdir [8, s. 88]. Buna baxmayaraq Lçaşen kəllələri eneolit dövrü kəllələrindən bəzi fundamental xüsusiyyətlərlə fərqlənir. Belə ki, Lçaşendən

olan kəllələr burun sümüyünün son dərəcə böyük çıxıntısı və üz skletinin nisbətən ortoqnat profilliyi ilə xarakterizə olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Şenqavit qrupu müqayisədə daha böyük proqnatizmlə fərqlənir. Bunu Cararat populyasiyasında da müşayət etmək olar. Lçaşəndən olan kəllələr çox ortoqnatdır. Ona əsasən Lçaşən qəbiristanlığının məxsus olduğu əhalinin tərkibində şimal elementlərinin olmasına dair fikirlər irəli sürülmüşdür [8, s. 89]. Lakin bu təqdirdə Şərqi Avropa düzənliyinin bu dövr əhalisi üçün xas olmuş üz skletinin enməsi, üfüqi profilliyin bir qədər zəifləməsi meydana çıxmalı, burun sümüyünün çıxıntısında əvvəlki səviyyəyə qalmalı idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əlamətlər izlənilməmişdir. Buna görə də Göyçə gölü sahillərində şimalla bağlı yeni əhalinin meydana gəlməsi haqqında fikirlər sübut olunmamış qalmışdır.

Buna baxmayaraq özlüyündə yeni əhalinin yaranması faktı iddia oluna bilər. O, avropoid irqinə məxsus kəllələrindən kifayət qədər böyük burun çıxıntısı və şaquli və üfüqü səthdə üz skletinin daha böyük profilliyi ilə fərqlənir. Təbii ki, bu yeni əhalinin genezisinin aydınlaşdırılması Göyçənin sinxron qəbiristanlıqlarından olan paleaontoloji materialların nəzərdən keçirilməsindən sonra məqsədə uyğun hesab oluna bilər.

Lçaşəndən 3km aralıda yerləşən Göyçə qəbiristanlığı (A.O.Mnatsakanyan) və 6 kəllə öyrənilmişdir [8, s. 89]. Lçaşənə yaxınlığına baxmayaraq, topoqrafik cəhətdən bu ayrıca qəbiristanlıqdır. Kəllələrin əldə olunduğu bütün qəbirlər e.ə. II minilliyin I yarısına aid olunur.

Lçaşən kəllələri üçün qeyd olunmuş morfoloji xüsusiyyətlər, yəni bir qədər ortoqnatlıq, son dərəcə sərt üfüqi profillik, burun sümüyünün həddindən artıq güclü çıxıntısı, Göyçə qəbiristanlığından olan seriyada xüsusilə aydın ifadə olunmuşdur. Son iki əlamət Göyçədən olan kəllələr üçün daha böyük ölçüdə xarakterikdir. Onlara çox böyük və iri kəllə qutusu, hündür və kifayət qədər enli sifət göstəricisi uyğun gəlir. Üzün eninə görə Göyçə kəllələri Lçaşəndən və Şenqavitdən olan kəllələrdən böyükdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin əlamətlər bir qədər sonrakı dövrdə, bir az Göyçənin şərq sahillərinə doğru ərazilərdə yerləşən Samkəberd və Noradüz qəbiristanlıqlarından olan kəllələrdə böyük dərəcədə əks olunmuşdur [9, s. 89].

O zaman müxtəlif qəbiristanlıqlardan əldə olunan iki seriya əsasında Göyçə ətrafı əhalinin tunc dövrü kranioloji tipini nəzərdən

keçirdikdə, onların avropoidin şimal qanadı üçün xarakterik olan kraniooloji variantlar ilə əks əlaqələrini daha əminliklə qeyd etmək olar.

Erkən tunc dövrünə dair Hissardan əldə olunmuş (Ön Asiya) kraniooloji seriya yüksək kəllə göstəricisi ilə fərqlənsə də, qeyd etmək lazımdır ki, həmin ərazidə aşkarlanmış iki sinxron seriya çox aşağı kəllə göstəricisi ilə xarakterizə olunur. Ümumən Hissarda əldə olunmuş kəllələr Qafqaz ərazisində təsdiq olunmuş sinxron antropoloji tiplə yaxınlıq təşkil edir.

Qafqazın erkən tunc dövrü təsvir olunan antropoloji tipinə Moxendjo-Daroda (Hindistan) əldə olunmuş kəllə morfoloji yaxınlıq təşkil edir. Göz çuxurunun hündürlüyü və eni kimi kiçik ölçülərdə fərqli xüsusiyyətlər bu müqayisədə kiçik hesab oluna bilər.

Aralıq dənizi seriyalarından ensiz və alçaq üz və göz çuxuru ilə fərqlənən Sisilidən olan kəllələr diqqət çəkir. Bu dövrə aid Elladadan olan kəllələr də ensiz və alçaq göz çuxuru ilə fərqlənirlər. Aralıq dənizi regionuna Aşağı Nubiadan mülayim uzunluq diametri və alının kiçik eni ilə fərqlənən daha iki seriya aid olunur.

Şərqi Avropanın sinxron əhalisinin özünəməxsusluğu haqqında Volqaboyundan olan kraniooloji seriyada təqdim olunur. Balanov və Fatyanov regionunun qəbiristanlıqlarından əldə olunmuş kəllələr qafqaz seriyalarından enli və alçaq üz ölçüləri ilə fərqlənirlər, onlarda üz göstəricisi çox kiçikdir. Burunun eninin böyük eni və burunun hündürlüyünün kiçik ölçüləri fərqlilik hesab olunur. Bu əlamətlər Fatyanov qəbiristanlığından olan kəllələrlə xüsusilə fərqlənir.

Qərbi Avropa ərazisindən olan erkən tunc dövrünə dair paleoantropoloji seriyalar müəyyən fərqli özünəməxsusluqlarla xarakterizə olunur. Fransa və Almaniyadan olan seriyalar orta və ya yüksək kəllə göstəricisi, orta və ya enli üzlə və ortadan aşağı göz çuxuru ilə xarakterizə olunur. Bu halda Almaniya ərazisindən əldə olunmuş seriyalar xüsusilə fərqlənir.

Beləliklə, erkən tunc dövrü Qafqaz antropoloji tipinin formasına daha yaxınlıq əsasən Ön Asiya və Aralıq dənizi kraniooloji seriyalarında qeyd olunur. Artıq erkən tunc dövründə aralıq dənizi tipi Aralıq dənizi, Qafqaz, Ön Asiya və Şimali Hindistanı əhatə edən kifayət qədər geniş əraziyə yayılmışdır.

Yagub Mammadov

**PALEOANTHROPOLOGICAL CONTENT OF THE
POPULATION OF THE SOUTHERN CAUCASUS OF EARLY
BRONZE AGE**

Summary

Key words: Anthropology, paleoanthropology, South Caucasus, early bronze age .

The article is about the study of the Paleoanthropological content of the population of the Southern Caucasus of Early Bronze Age. The results of the study of the paleoanthropological materials by the archaeological and the paleoanthropological investigations done uptodate at the region, had been analyzed and comparison was done with modern population of the region.

Ягуб Мамедов

**ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТАВ
НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНОГО КАВКАЗА В РАННИЙ
БРОНЗОВЫЙ ВЕК**

Резюме

Ключевые слова: антропология, палеоантропология, Южный Кавказ, ранний бронзовый век.

Статья посвящено изучения палеоантропологический состав ранний бронзовая населения Южного Кавказа. Здесь описывается результаты изучение палеоантропологических материалов которые были приобретены в результате археологических и палеоантропологических исследований региона до этой времени и анализировано, а также сравнено с современным населением данного региона.

Cədvəl 1. Cənubi Qafqazın erkən tunc dövrü seryalarının orta ölçüləri

Əlamətlər		Tkviavi (e.ə.III-II minilliklər)	Lçaşen (e.ə.III minilliyin II yarsı)	Göyçə (e.ə.II minilliyin I yarsısına)	Tkviavi (e.ə.III-II minilliklər)	Lçaşen (e.ə.III minilliyin II yarsı)	Göyçə (e.ə.II minilliyin I yarsısına)
		♁			♁		
1.	Uzunluq diametri	183.8(4)	180.4(62)	194.8(6)	182.6(5)	180.2(23)	180.1(13)
8.	En diametri	144.8(4)	140.8(60)	143.3(6)	138.6(5)	136.6(23)	136.5(13)
8:1	Kəllə göstəricisi	79.1(4)	74.6(60)	73.6(6)	76.0(5)	79.8(23)	75.9(13)
17.	Hündürlük(ba-br) diametri	129.1(1)	135.7(58)	138.8(6)	127.0(3)	126.0(21)	134.1(7)
5.	Kəllə əsası uzunluğu	–	105.4(58)	108.2(6)	104.0(3)	97.7(21)	102.0(7)
9.	Alın ən kiçik eni	100.0(4)	100.5(62)	98.7(6)	97.0(5)	95.1(22)	96.0(5)
32.	Alın bucağı (na-me)	–	80.7(57)	79.8(6)	–	82.3(15)	87.5(8)
	Almüstü(1-6Martinə görə)	2.8(4)	3.00(62)	3.33(6)	2.0(5)	1.57(23)	1.86(14)
40.	Üz əsasının uzunluğu	–	101.6(52)	103.8(6)	95.5(2)	93.4(18)	94.8(5)
45.	Almacıq eni	133(2)	133.2(59)	135.0(6)	–	123.7(23)	122.5(4)
48.	Üzün yuxarı hündürlüyü	71(1)	73.4(55)	75.7(6)	66.0(2)	70.0(19)	69.5(6)
48:45	Üz göstəricisi	53.7(1)	55.0(55)	56.1(6)	–	56.5(19)	53.4(3)
51.	Orbital en mf-dən	42(1)	43.5(57)	43.3(6)	42(1)	41.9(19)	39.3(7)
52.	Orbital hündürlük	34(1)	33.4(57)	33.8(6)	3(1)	33.7(19)	32.1(7)
52:51	Orbital göstərici mf-dən	81.0(1)	76.9(56)	78.2(6)	81.0(1)	80.4(19)	82.3(7)
54.	Burun eni	22(1)	25.3(56)	24.5(6)	24.0(2)	24.1(18)	23.4(5)
55.	Burun hündürlüyü	53(1)	53.0(57)	54.3(6)	48.0(2)	51.2(19)	48.4(5)
54:55	Burun göstəricisi	41.6(1)	47.8(56)	45.1(6)	30.0(2)	47.3(18)	48.4(5)
DC.	Dakrial xorda	17(1)	20.8(57)	20.5(6)	24(1)	19.0(19)	20.3(3)
DS.	Dakrial hündürlük	12(1)	13.8(57)	14.9(6)	11(1)	11.5(19)	11.3(3)
DS:D.	Dakrial göstərici	70.6(1)	67.0(57)	73.8(6)	45.8(1)	60.9(19)	56.3(3)
SC.	Simotik xorda	9.8(1)	9.4(56)	8.9(6)	10(1)	8.4(20)	8.9(7)
SS.	Simotik hündürlük	6.5(1)	5.7(56)	5.3(6)	6(1)	4.3(20)	4.5(7)
SS:SC.	Simotik göstərici	66.4(1)	60.3(56)	60.5(6)	60.0(1)	51.7(20)	51.0(7)
72.	Ümumi üzün profil bucağı	–	84.2(48)	83.5(6)	–	86.0(13)	87.2(4)
75(1)	Burun sümüyünün profil xəttinə bucağı	–	35.0(48)	36.5(6)	–	29.7(15)	36.0(3)
77.	Nazo-malar bucaq	–	136.1(62)	137.8(6)	–	137.9(22)	137.7(9)
	Ziqo-maksillar bucaq	–	121.3(56)	120.2(6)	–	120.1(17)	122.2(6)

Ədəbiyyat:

1. Алексеев В.П., Мкртчян Р.А. Палеоантропологический материал из погребений в Армении и вопросы генезиса населения куро-аракской культуры // Советская этнография, 1989, №1, с. 127-133.
2. Научная библиотека диссертаций и авторефератов
<http://www.dissercat.com/content/kavkaz-v-anropoistoricheskom-prostranstve-evrazii-odontologicheskoe-issledovanie#ixzz3GrB804Jl>
3. Мəммədov К. Н. Qafqazın paleantropologiyası. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri jurnalı. Bakı 2003, № 2, s 156-163.
4. Абдушелишвили М.Г. К краниологии древнего и современного населения Кавказа. Тбилиси 1966.
5. Мнацакян А.О. Культура эпохи бронзы на побережье оз. Севан Армянской ССР. «Доклады Международного конгресса востоковедов». Москва, 1960.
6. Мнацакян А.О. Основные этапы развития материальной культуры Лчашена. «Историко-филологический журнал», 1965, № 2.
7. Мнацакян А.О. Раскопки курганов на побережье оз. Севан в 1956 г. «Сов. археология», 1957, № 2.
8. Мнацакян А.О. Лчашенские курганы (раскопки 1956 г). «Кр. сообщ. Ин-та археология», вып.85, 1961.
9. Мəммədov К.Н. Ön Asiyanın əhalisinin antropologiyası haqqında // «Qarararaqlar» jurnalı. Marneuli, 2007, № 5, s. 25-28.
10. Алексеев В.П. Происхождение народов Кавказа. Краниологическое исследование. Москва, 1974.
11. Мəммədov К.Н. Qafqazın paleantropologiyası. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri jurnalı. Bakı 2003, № 2, s. 156-163.
12. Мəммədov К.Н. Azərbaycanlıların etnik antropologiyası // Azərbaycan arxeologiyası jurnalı, Bakı, 2005, 1, s. 51-59.
13. Абдушелишвили М.Г. Черепа из поздних погребений Самтаврского могильника. ТИЭМ Грузинской ССР, т. 8, Тбилиси, 1960.
14. Абдушелишвили М.Г. Антропология древнего и современного населения Грузии. Тбилиси, 1964.
15. Сардарян С.А. Первобытное общество в Армении. Ереван, 1967.

MÜNDƏRİCAT

Azad Rzayev, Ön söz	5
Tarix Dostiyev, Professor Qüdrət Seyfulla oğlu İsmayılzadənin anadan olmasının 80 illiyinə	9
Bəhlul İbrahimi, Qədim tarixin bələdçisi	23
Амрах Дадашев, Революция в экономике ранних обществ азербайджана	37
Nasir Quluzadə, Azərbaycanın erkən tunc dövrü təsərrüfatının öyrənilməsinə Qüdrət İsmayılzadənin elmi töhfəsi	44
Gülnaz Abdullayeva, Qaraköprəktərə abidəsində Kür-Araz mədəniyyəti . 55	
Наргиз Ахундова, Новые находки древнейших металлических изделий на территории Азербайджана	63
Şəlalə Bağırova, Ön Asyanın əkinçilik mədəniyyətləri və Cənubi Qafqaz-Azərbaycan paralelləri	71
İradə Avşarova, Azərbaycan tayfalarının ibtidai icma dövrü inanclarında semantik məna daşıyan naxış və işarələr	85
Севда Гусейнова, Некоторые сведения о керамике средневекового города Шамкир	98
Yaqub Məmmədov, Erkən tunc dövrü Cənubi Qafqaz əhalisinin paleoantropologiyası	104
Вадим Массон, Изучение культурного процесса по материалам археологии в советской науке	112
Pərviz Qasımov, Etnik atributsiya problemi: müasir qərb arxeologiyasında sərgəyanlar	127
Ганира Пиргулиева, Связи Азербайджана со среднеазиатскими государствами в древние времена (на основе нумизматических материалов)	144
Şirin Bünyadova, Azərbaycanda orta əsr kənd təsərrüfat alətləri haqqında	149
Rəna İbrahimova, XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiyasının inkişafına dair	159
Əmanət Əsədova, Adil Abdullayev, Orta əsr Azərbaycan musiqi alətləri ("Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı əsasında)	167
Sövdəyar Muradov, Zəngilan rayonunun Vejnəli kəndində Qız qalası ..	176
Türkan Qədirzadə, Hakan Güngörməz, Ailələrin qış hazırlığında duzun önəmi	180
Yubilyarın publisistikasından	189